

PASTABOS

Remarks

MAŽMOŽIS

Žemaičių tarmės būdvardžiai *žiaudrus*, *žiudrus* patraukė Baltimorės universiteto baltisto Steven'o Young'o dėmesį labai įdomiame straipsnyje „Lithuanian *žiaurūs* : *žiudrus*“ (*Acta Linguistica Lithuanica* 47, 109–115). Iš DŪNŽ 453, 458 p. paimti sakiniai lyg ir reikalauja šiokių tokių pastabėlių: *pā-kulīnēs lābā žōdrōs ā.udeklas*; *vī.kšrēs žōdrōs* / *pjā.usta ližūvę gīvuol'ūn*. Antro sakinio *žōdrōs* transponuotinas ne *žudrūs*, bet *žiudrūs*: *vīkšris žiudrūs pjāusto liežūvį gīvoliūon* (dat. sing.; nom. *gīvuolīs* | *gīvūolis*; čia senojoje tradicinėje pietų žemaičių varniškių šnekoje prie dat. sing. galūnės *-u* > *-uo* pridėtas neetimologinis *n*). Ne *žudrus* yra, bet turbūt mano aiški korektūros klaida bus suklaidinusi autorių, nors lizdas – *žiudrus*, t. y. apibrėžiami žodžiu *žiudrus* visi sakiniai (6 metų (1969–1975 metais trukęs) teksto rinkimas buvo labai ištįsęs su uždraudimais, skundimais ir t. t.).

Gyvojoje kalboje šis būdvardis dabar yra primirštamas, dažniausiai senųjų kaimo žmonių vartojamas; jo šaknys yra *žiaud-*, *žiud-*, todėl tėra *žiudrūs*, o neturintys to tarminio žodyno tolimų kraštų mokslininkai gali kartais susvyruoti ir imti cituoti nebūtą žodį **žudrus*.

Vytautas Vitkauskas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 2055 Vilnius, Lietuva

Gauta 2003 05 05

DĖL TARIAMOS NULINĖS JUNGTIES

Šis tekstas visų pirma yra skirtas aptarti tokiems sakiniams, kaip: *Mano brolis neigalus*; *Nuolatinis kosulys – sunkaus susirgimo simptomas* ir pan. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Vilnius: Mokslas, 1994) jie laikomi vardažodiniais sakiniais, atitinkančiais trinarį modelį, nes *Oras gražus* laikomas turinčiu nulinę jungtį (p. 612).

Prieš imdamasis polemikos šiuo siauru klausimu, iš pačių pradžių paminėsiu du teiginius, be kurių polemika neturi prasmės ir kurių stengsiuosi griežtai laikytis.

Pirmasis teiginys: *Niekas neturi požymių*. Juokais aš sakau ir kitaip: *Niekui plaukai neauga*. Rodos, kad teiginio formulavimas priklauso Imanueliui Kantui, bet aš to gerai neatsimenu, o kadangi teiginių teisingumo neremiu autoritetu, man pakanka ir to, kad jį laikau teisingu. Logika žodžiu *niekas* tiesiogiai neoperuoja, bet jos klasių teorijoje priimama nulinė, arba tuščia, klasė (atkreipiu dėmesį, kad nuline ji vadinama pagal jai žymėti vartojamą ženklą, o tuščia – pagal to

ženklų reikšmės apimtį, kurią logikai vadina vardo reikšme). Tuščia klasė neturi nė vieno elemento, o tik elementai gali turėti požymius. Intuicijai pateiksiu vieną pavyzdį: kai nugriauname pusę namo, beprasmiška klausti, kiek langų turi jau nesama namo pusė. Jeigu kas manytų, kad *turi* galima vartoti ir reikšme „turėjo“, vis dėlto jam reikėtų pripažinti, kad tokiu atveju *turi* jis vartoja netiesiogiai ir prasmingame pokalbyje jį reikia pakeisti tiesiogine forma. Iš netiesiogiai ar neapibrėžtai vartojamų žodžių galima pasidaryti tik neaiškių arba akivaizdžiai neteisingų teiginių, o kiekvienas mokslas turi jų vengti. Pavyzdžiui, iš teiginio, kad mintis perduodama kalba, išplaukia teiginys, kad mintys kartu su žodžiais patenka į orą ir juo skrenda. Be to, jeigu mintis perduodama, tai pasakiusiojo galvoje (tiesiogine reikšme) jų jau nelieka (ir todėl nebegalima paklausti, ką jis pasakė). Jau iš to matyti, kad beprasmiška imtis kurti ko nors vertą teoriją, jos atrama pasirinkus logiškai neapdorotus ir nenormuotai vartojamus žodžius. Kas atsitinka nesilaikant mano minėtojo teiginio, intuicijai pailiustruosiu tokiu sakiniu: *Nors undinių ir nėra* (niekas), *bet jos turi gražias krūtis* (požymis). Šis sakinytis logikos požiūriu yra absurdas, logiškai prieštaringas teiginys, o tokių teiginių tvirtinimas yra bergždzias dalykas. Tokiu pat teiginiu laikau dabar kalbininkų pamėgtą nulinės jungties termino eksplikaciją, nes *Nors jungties ir nėra* (niekas), *bet ji turi tiesioginės nuosakos esamojo laiko reikšmę* (požymis).

Išsivaduoti iš loginio absurdo neįmanoma nei svariais žodžiais, nei skambia retorika, nei pasiremiant autoritetais, nes absurdas visiems tiems veiksams lieka atsparus. Išsivaduoti iš absurdo galima pamėginti dviem būdais. Pirmasis – tai įrodyti, kad teiginys *niekas neturi požymių* nėra kategoriškas ir todėl jo galima nepaisyti. Tokį būdą laikau visiškai neperspektyviu, nes tai logikos teiginys ir, jo atsikratant, reikėtų kurti naują – *nieko* logiką. Perspektyviu laikau tik antrą būdą: reikia kruopščiai išanalizuoti, kur mūsų mąstymas daro klaidą, dėl kurios atsiranda absurdiški sakiniai. Tai analizei man reikia antro teiginio. Jis yra toks: *Psichologizmas yra klaidingų ir mąstymą stabdančių nuomonių konglomeratas*. Jo aš nevadinu teorija, nes teorijos teiginiai yra logiškai apdoroti ir susisteminti. Švelniausia psichologizmo atmaina yra metodologinis psichologizmas. Jo adeptai pripažįsta, kad žodžių ir sakinių reikšmės egzistuoja objektyviai, bet vis dėlto laikosi nuomonės, kad jas reikia aprašyti psichikos faktų (minčių) atžvilgiu. Žinoma, tokiu atveju negali tikti bet kokia psichika. Pavyzdžiui, ji netinka, kai žmonės gerai nesuvokia, ką kalba. Kokiais kriterijais reikia remtis ieškant tinkamos psichikos? Aš iš anksto atmetu kalbininkų psichiką, nes šiuo straipsniu parodysiu, kad ir kalbininkų mintys būna skirtingos. Žinoma, atmetu ir rėmimąsi autoritetais, šį dalyką palikdamas tik teologijai. Pastebėsiu, kad ne tik mūsų kalba, bet ir nekalbinė patirtis turi dėsningus atitikmenis psichikoje – net kapodami malkas turime galvoti, ką darome. Negi ir visą mūsų veiklą reikia aprašyti psichikos terminais? Kodėl kiti mokslai, pavyzdžiui, zoologija, savo empirinių objektų neaprašinėja kaip psichikos koreliatų? Juk galėtų pavyzdžiui, greta vilkų, briedžių, dramblių į gyvūnų klasifikaciją įtraukti ir nulinius vieneragių, nulinius pegasus ir t. t. Dėl to man galima paprieštarauti nurodant, kad kalba yra ženklų sistema, todėl jos negalima lyginti su gyvūnais, kurie nėra ženklai. Dėl ženklo sampratos nesutariama, bet yra dvi skirtingos nuomonės: empirinė ir subjektyvi. Aš, kaip empirikas, renkuosi pirmąją nuomonę ir ją čia išdėstysiu logikų žodžiais, kurie neprasilenkia su įprastiniu ženklo supratimu (ir gerai dera su sveiku protu). Ženklas (jį vartoja simbolio terminą) jiems yra „empirinis objektas, vartojamas nurodyti kitiems empiriniams arba abstraktiems objektams“¹ (at-

¹ *Логический словарь: ДЕФОРТ*, Москва: Мысль, 1994, 208 (sutumpinimas *ДЕФОРТ* reiškia: *Дедуктивная формализация теорий*. – V.Ž.).

kreipsiu dėmesį, kad apibrėžime intuityviai laikomasi empirizmo postulato). Pvz., ženklas *beržas* kaip empirinis, t. y. ištartas, objektas nurodo kitą empirinį objektą – lapuotą medį balta tošimi, o ištartas ženklas *skaičius* – abstraktų objektą „skaičius“, vieną pamatinių matematikos sąvokų. Dėl to *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (p. 5) teiginį, kad „kalbos sandaros vienetai – ženkilai yra dvipusiai“, laikau subjektyviu ir mąstymą painiojančiu teiginiu, atsiradusiu dėl aplamo ir netiesioginio kalbėjimo. Kalbant tiksliai ir žmoniškai, nėra jokios prasmės ženklą vadinti dvipusiu. Empirinis objektas, t. y. ženklas, ir jo reikšmė (kitaip: požymis, funkcija) savo ruožtu nesudaro dar tikresnio dvipusio ženklo. Jeigu priimsime tokį su sveiku protu prasilenkiantį kalbėjimo būdą, turėsime sakyti, kad pakelėje matome ne eismo ženklus, tik eismo ženklų puses. Kadangi pati kalbos vartoseną eina drauge su sveiku protu, argi galima atplėšti nuo jo kalbos teoriją ir imti keistai kalbėti? Ferdinandas de Saussure'as pirmasis kalbos ženklą pavadino dvipusiu, ir daugelis visai nesusimąstydami įsikando šį žodį (gal dėl autoriteto?). Tokiam ženklo apibūdinimui Saussure'as turėjo pagrindą: jam rodėsi, kad išraiška ir reikšmė yra neatskiriamos kaip dvi popieriaus lapo pusės, nes jis buvo ankstyvasis psichologistas ir apie ženklus kalbėjo kaip apie psichikos faktus (kartu jis teigė ir visuomeninį kalbos pobūdį, bet šio pobūdžio visai nesuderino su individualia psichika). Kai pripažįstama, kad „kalbos išraiškos ir turinio planai yra tarp savęs susiję, bet vienas kito tiesiogiai nelemia“ (p. 5), nelieka nė mažiausio pagrindo vartoti ir dvipusio ženklo sąvoką tiesiogine prasme – tai tik tuščia retorika, iš praeities užsilikęs balastas. Tiesa, dvipusio ženklo sąvoką galima išgelbėti vienu atveju: ženklą iš objektyvios tikrovės reikia perkelti į psichikos sritį ir perkeltą ženklą laikyti svarbesniu ir tikresniu – tada bus galima sakyti, kad psichikoje išraiškos sąvoką atitinka reikšmės sąvoka. Gal gramatikos autoriai tam nė nepriestariautų, nes kalbos sandara jiems yra „sistema, egzistuojanti žmonių sąmonėje“ (p. 5). Tai jau ne metodologinis, bet pats tikriausias substancinis psichologizmas, tik neaišku, ar perceptualinis (kalbą siejantis su vaizdiniais), ar konceptualinis (ją siejantis su sąvokomis). Priėmus šią pažiūrą, senovės raštai yra iš principo neiššifruojami. Nematau nė mažiausio reikalo diskutuoti su šia, mano nuomone, beviltiškai pasenusia ir jokiais argumentais nebeišgelbstima pažiūra po to, kai ją griežtai sukritikavo Leonas Zavadowskis² (jo pažiūras lietuviškai referavau aš, tad su jomis galima nesunkiai susipažinti plačiau³).

Griežtai kalbant, mūsų galvose yra ne kalbos sandara su savo ženklais, o mokėjimas ją operuoti. Bet, kiek esame individai, operuoti galime tik tos sandaros dalimi. Visa kalbos sandara galvoje galėtų būti tik vienu atveju: turėtų egzistuoti *idealus* kalbos vartotojas, bet realybėje tokio kaip tik nėra. Taigi greta subjektyvaus mokėjimo kalbos sandara turi egzistuoti objektyviai. Galima klausti, kaip tą objektyvumą suprasti, ir toks klausimas yra pagrįstas. Kadangi kalba yra labai sudėtinga ir dėl to gali kilti daug pašalinių klausimų, padėti pailustruosiu paprastesniu – daugybės lentelės – pavyzdžiu. Klausimas toks: kur egzistuoja sandaugos, ypač kai niekas nedaugina (o juk sandaugos yra matematikos ženklų reikšmės)? Matematikai jau seniai yra pasmerkę psichologinį aiškinimą, ir tai nė kiek nestebina, nes jie įpratę mąstyti daug tiksliau ir griežčiau negu kalbininkai, kurių nereto mintys, deja, yra svetimose galvose. Dėl skaičių egzistavimo pobūdžio matematikai nesutaria, nes skaičiai, kaip ir visi abstraktūs objektai, yra universalijos, o ginčas dėl jų dar nebaigtas (tokia Bertrand'o Russell'o nuomonė). Kas domisi kalbos ontologija, turi skai-

² ZAWADOWSKI, L. *Lingwistyczna teoria języka*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.

³ ŽULYS, V. L. Zavadovskio pažiūros į kalbą. *Kalbotyra* 24 (1), 1972, 111–119.

tyti filosofus. Bet kalbą galima tirti ir neišsprendus ontologinio klausimo. Ir fizikai iš tikrųjų nežino, kas yra gravitacija, bet ją sėkmingai tiria.

Išterpdamas pasakysiu, kad priėmus minėtąjį ženklo apibrėžimą nelieta vietos nuliniam ženkliams (jų negali būti ir pagal Kanto *nieko* apibūdinimą). Kas pradėjo vartoti nulinio ženklo sąvoką, ją tikriausiai išprotavo taip: jeigu empirinis objektas turi reikšmę, tai ir jo nebuvimas turi reikšmę ir todėl yra ženklas. Galimas dalykas, kad mintis yra išvedama implikacijos būdu, bet pagal empirinio ženklo postulatą ji ir lieka tik mintimi, o ne ženklu – jam reikia empirinio objekto. Kai kas painiojasi dėl nulio, sako, kad nulis yra ženklas – arba stačia elipsė, arba įstrižai perbrauktas apskritimas. Bet tai žymėjimas rašte, o ne natūralioje kalboje. Šiaip, aišku, turime ženklų niekui ir artimoms sąvokoms, plg. žodžius *niekas*, *tuštuma*, *skylė*. Deja, neturime priešingo atvejo. Nulinio ženklo sąvokos vartojimą aš laikau (gal ir neįsisąmoninta) idealizmo (greičiau subjektyviojo) atmaina, o empiriniai mokslai, prie kurių skiriu ir kalbotyrą, laikosi realizmo pozicijos.

Atmetus kalbos sistemos egzistavimą subjektų galvose, reikia priimti postulatą, kad kalbą ne tik galima, bet ir reikia tirti kaip objektyvų reiškinių, kaip ir kitus empirinius objektus. Tokie objektyvūs dalykai yra pasakymai, kitaip komunikatai. Komunikatai turi reikšmę ir be komunikavimo, nes komunikatyvinė kalbos funkcija yra antrinė – ji remiasi reprezentatyvine funkcija – konvencionalių kokių nors tikrovės fragmento pavaizdavimu (jeigu nebūtų šios funkcijos, kalba būtų grynas žaidimas). Komunikatas komunikuoja tik tai ir tai, ką jis reprezentuoja. Jis komunikuoja ne kalbančiojo subjektyvią mintį (visos mintys subjektų galvose yra subjektyvios savo buvimo faktu), o tam tikrą tikrovės fragmentą. Tik remiantis šiuo faktu galima meluoti, klaidinti, painioti (tokiu atveju mintys akivaizdžiai nesutampa su tuo, kas sakoma). Sakinys *Juodos gulbės yra* rodo ne tokios minties egzistavimą kalbančiojo galvoje (ar taip yra, ar kitaip, mums nesvarbu: be to, kaip ją patikrinsi, o argi galima aiškius dalykus grįsti nepatikrinamais?). Šitas sakinytis tvirtinimas apie realybę ir jo tikrumą galima patikrinti nuvažiavus į Australiją ir tuo akivaizdžiai įsitikinus, bet galima pasikliauti ir vaizdine medžiaga arba pasiremti, pvz., biologų aprašymais.

Remdamasis tuo, kas pasakyta, aš aiškiai skirsiu dvi sąvokas: komunikato reikšmę, kuri teikiama objektyviai, ir tos reikšmės interpretavimą – manipuliavimą savo mintimis (pastebėsiu, kad interpretavimas čia suprantamas siauriau, darant prielaidą, kad komunikato reikšmė suprantama be interpretavimo – pagal kalbos sistemoje objektyviai egzistuojančius ryšius). Teigi, kad tik komunikato reikšmė ir yra kalbos reikšmė. Visi interpretavimai priklauso ne kalbai, o mintims „aplink kalbą ir jos reikšmę“. Pailiustruosiu vienu pavyzdžiu: iš sakinio *Kepleris mirė skurde* implikacijos būdu gauname teisingą mintį, kad *Kepleris gyveno* (vadinamoji egzistencinė presupozicija). Jeigu kas sakytų, kad ji implicitiškai jau glūdi sakinio *Kepleris mirė skurde* reikšmėje, pagal mano aiškinimą sakytų netiesą, nes ji glūdi ne reikšmėje, o prasmėje. Prasių ieškojimas, vis kitoks interpretavimas, galimas daiktas, yra niekada nepabaigiamas procesas, o sakinio reikšmės prasmės atžvilgiu yra „uždara“. Pavyzdžiui, kalbininkui viena žodžio *akis* reikšmė yra regėjimo organas, nors apie akį ir primastyti, ir prikalbėti (jau kitais žodžiais) galima labai daug. Man rodos, kad ne vienas amerikiečių kalbininkas, deja, neatrigoja komunikato reikšmės nuo minčių apie šią reikšmę.

Dabar, kai aiškiai išdėščiau savo poziciją dėl kalbos reikšmės, pereisiu prie konkretaus tyrinėjimo imdamas sakinį *Mano brolis neįgalus*. Kad nekiltų kokių neaiškumų, iš karto atkreipsiu dėmesį, kad šis sakinytis nepriklauso „šnekai“, jeigu jai reikia priskirti individualius pasakymus, kurių kiekvienas yra susietas su konkrečiu kalbos aktu (nesunku suprasti, kad šis sakinytis gali būti pakartotas, ir tokiu atveju turėsime du „šnekos“ pasakymus). Bet šis sakinytis nepriklauso ir

kalbai, nes jai gali priklausyti tik abstrakti sakinio schema. Jis „pakibęs“ tarp konkretaus pasakymo ir abstrakčios kalbos sistemos. Vadinas, išsiversti tik su kalbos ir „šnekos“ sąvokomis nepavyksta. Leonas Zawadowskis yra gana pagrįstai pasakęs, kad tokie sakiniai priklauso trečiam dalykui – potencinei kalbos sistemai, ir aš tą jo aiškinimą priimu. Gramatikos kaip pavyzdžius pateikia ne konkrečius nuo kalbos akto neatribotus pasakymus, o potencinės kalbos sistemos faktus (nors ir nurodo jų autorius). Taip suprantamas mano nagrinėjamas sakinyss yra dvejopai abstrahuotas nuo kalbos akto. Viena, į sakinį mes jau neįjungiamo kalbančiųjų, konkrečios akto buvimo vietos ir kitų parametrų. Antra, pats sakinyss savo žodžiais irgi nenurodo kalbėtojo (nepasakyta, pvz., taip: *Aš, Vladas Žulys, sakau, kad...*). Neretai kalbininkų teigiama, kad kiekvienas sakinyss turi modalumą (ir gal per tai yra susijęs su kalbėtoju). Logikos požiūriu mūsų nagrinėjamas sakinyss yra asertorinis teiginys (Kanto skirstymas), o asertoriniai teiginiai neturi jokio modalumo (galimybės, būtinumo)⁴. Vadinas, ir šiuo aspektu jis yra abstrahuotas nuo kalbančiojo (su tuo nesutinkantys kalbininkai turi dvejopą pasirinkimą: arba įrodyti, kad logikai neteisūs, arba kitaip performuluoti modalumo sąvoką ir parodyti, kad ji pagrįstai gali būti vartojama ir performuluota).

Sakinyss *Mano brolis neįgalus* yra visiškai abstrahuotas nuo erdvės (čia atkreipiu dėmesį, kad aš nuosekliai naudojuosi abstrakcijos metodu). O kadangi erdvė paprastai minima kartu su laiku (Kantas abi šias sąvokas net laikė apriorinėmis mąstymo atžvilgiu, bet dabar žinome, kad jis klydo), pereinu prie man esminio dalyko: šis sakinyss kaip teiginys yra abstrahuotas ir nuo laiko. Kitaip sakant, tai belakis sakinyss, ir visai suprantama, kodėl taip yra: jis neturi jokio laiką rodančio elemento. Savo reikšme jis egzistuoja ten, kur yra ir visos kitos abstrakcijos (belaikių sąvokų klasėje). Tai nieko ypatinga: mes esame žmonės, ir mūsų abstrahavimosi galia yra tokia didelė, kad visai lengvai sudarinėjame teiginius, atitrauktus ir nuo vietos, ir nuo laiko. Žinoma, norint laiką galima nurodyti kitais praplečiančiais žodžiais, pvz., sakyti, kad *Mano brolis neįgalus nuo mažumės*, bet, tiksliai kalbant, tai ne to paties sakinio praplėtimas, o jau kitas sakinyss. Remdamasis abstrahavimo metodu, aš čia ir apibūdinau komunikato reikšmę (žinoma, neaiškinau žodžių *mano, brolis, neįgalus*, nes man tai trivialu). Ši reikšmė ir yra kalbos reikšmė, ir joje labai svarbiu laiku tą faktą, kad čia abstrahuotasi nuo laiko. Taigi nepagrįstu laiku mėginimą beprocesius ir belakius sakinius įrašyti į veiksmažodžio *būti* paradigmą kaip esamojo laiko sakinius (p. 291). Paradigmoje jie turėtų eiti iš šono kaip belakiai.

Bet tradicinė gramatika, kuriai priklauso ir psichologizmo neatsikračiusi *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, mano nagrinėtą sakinį aiškina kitaip. Paprastai sakoma, kad jungtis yra praleista, nepasakyta, numanoma. Iš nulinės jungties kaip jungties nebuvimo plaukiantį absurdą aš jau pateikiau, todėl daugiau apie tai nebekalbėsiu. Žodžius *praleista, nepasakyta, numanoma* mokslo kalboje aš laikau aplamais, nepakankamai aiškiais. Kad juos būtų galima griežčiau vartoti, papildysiu žodžiais *atsitiktinai* ir *būtinai*.

Jeigu jungtis „praleista“ atsitiktinai, tai galima suprasti kaip faktą, kad vienuose sakiniuose ji yra, o kituose jos nėra. Vadinas, susiduriame su stochastiniu sistemos požymiu, o tokie požymiai aiškinami ne vienareikšmiškai, bet per jų tikimybių pasiskirstymo dėsnius⁵. Vadinas, galima apibūdinti tik jungties vartojimo dažnį, ir tuo viskas baigiasi.

⁴ Žr. R. Plečkaitė aiškinimą (*Visuotinė lietuvių enciklopedija* 2, 2002, 69).

⁵ Žr. *Lietuvių tarybinė enciklopedija* 10, 1983 (str. „Stochastinė sistema“), 422.

Bet jeigu jungtis praleista būtina, praleidimą reikia aiškinti vienareikšmiškai. Tokiu atveju praleidimas yra nepasakymas. Vadinas, mintyje buvo turėtas sakiny su jungtimi, o realizuotas be jos. Bet to maža: dar reikia remtis prielaida, kad minties sakiny yra tikrasis, „geresnis“, pirminis, o realizuotasis turi kliaudą, yra antrinis. Štai čia ir prisikasėme prie psychologizmo esmės, kad tikroji, tobulesnė kalbos sistema yra mūsų galvose (jau minėjau, kad tai subjektyviojo idealizmo, kurio empiriniai mokslai kratosi, atmaina). Iš tikrųjų taip mąstant ir taip elgiantis nustatoma ne objektyviai komunikuojama sakinio reikšmė, bet ar sąmoningai, ar gerai neįsisąmoninus nuo komunikuojamos reikšmės pereinama prie jos perinterpretavimo (aš jau sakiau, kad perinterpretavimai, tegu ir maži, nepriklauso kalbos reikšmei). Elgiamasi taip: *Mano brolis neįgalus* kaip atsietas nuo laiko perinterpretuojamas kaip *Mano brolis yra neįgalus*, kuris dėl yra susietas su laiku. Abstraktus teiginys tuo pačiu virsta mažiau abstrakčiu. Aišku, kad yra įjungiamas iš pašalinės minties. Taip objektyvi sakinio reikšmė suplakama su subjektyvia mintimi (kaip tik dėl to ir atsiranda absurdiški teiginiai, bet juos išnarstyti palieku skaitytojams, kurie yra įsikandę „nulines jungtis“ ir panašius dalykus). Funkcinė kalbotyra (nežinau, ar visa nuosekliai), visai neigdama psychologizmą, tokį painiojimą laiko klaida. Jai sakiniai *Mano brolis neįgalus* ir *Mano brolis yra neįgalus* yra du ir formaliai, ir reikšmės atžvilgiu skirtingi sakiniai, ir jie abu yra objektyvūs, nors ir turi daug panašumų. Pritardamas *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (p. 5) minčiai, kad reikia vadovautis „dinaminės sinchronijos principu“, tokius sakinius laikau konkuojuojančiais: belaisius sakinius, labai seną indoeuropiečių tipą, ima stumti sakiniai su laiku. Kokia dabar padėtis, koks tipas vyrauja, galima nustatyti tik konkrečiu tyrimu.

Logikos požiūriu nagrinėjami sakiniai skiriasi ir tuo, kad antrajame sakinyje yra pasakytas tikrasis loginis predikatas⁶ ir predikacijos operatorius (*yra*), nurodantis ypatingą binarinį loginį santykį, kurio negalima paaiškinti kitais santykiais. Formaliai tai pavaizduojama kaip ($x \Leftarrow X$), kur x subjektas, $\Leftarrow$ loginis operatorius, o X – savybė (dabar toks aiškinimas laikomas labiau priimtiniu, negu predikacijos vaizdavimas propozicine funkcija, nes joje praleistas predikacijos operatorius⁷). Sakinyje *Mano brolis neįgalus* predikacijos operatoriaus kaip linijinio ženklo nėra. Ar jo reikia ieškoti kitur – žodžių tvarkoje, intonacijoje – labai neaišku. Bet juk ir tokiam sakinyje, kaip *Dirbu*, predikacija yra ryškiai išreikšta ir be *Aš*, kurį kaip veiksnį pritempinėja sintaksininkai, aišku ir tai, kad subjektą rodo galūnė *-u*, bet pats predikatas nėra labai aiškus (galima tik pasakyti, kad subjektas ir predikatas išreikšti sinkretiškai). *Dirbu* aiškinimas kaip *Aš dirbu* galimas tik psychologizmo dirvoje. Didžiąja dauguma atvejų *Aš* vartojamas pleonastiškai, kaip antrasis subjekto rodiklis. Iš tekstų matyti, kad jis vartojamas ne būtina, o atsitiktinai, todėl ir su veiksmazodžiu yra susijęs tik atsitiktiniais ryšiais (tai turi keisti esamą koordinacijos supratimą, bet jį taisyti yra ne mano reikalas).

Logikai teisingai nurodo, kad „tradicinėje logikoje predikacijos santykis tik labai apytikriai formalizuojamas žodžiu *yra* tokiuose teiginiuose, kaip ($S \text{ yra } P$), kur S – teiginio subjektas, o P – teiginio S turima savybė“⁸. Kada logikai, formuodami tokius teiginius, kaip ($S \text{ yra } P$), abstrahuojasi nuo viso to, kas nėra mąstymo forma, jie *yra*, tiksliai kalbant, traktuoja (bent intuityviai ir praktiškai) ne kaip jungtį visa sąvokos apimtimi, o tik kaip jungtį, palikdami nuošalę tai, kas

⁶ Dėl termino žr. *Логический словарь: ДЕФОРТ*, Москва: Мысль, 1994, 191–192.

⁷ Žr. ten pat, 171–173.

⁸ Ten pat, 171.

jungčiai nepriklauso. Manau, kad tradicinė kalbotyra neįsisąmonino šito abstrahavimosi proceso ir, aprašydama kalbą, yra irgi traktavo tik kaip loginę jungtį, o iš to buvo padarytos dvi tolesnės išvados: 1) kad *būti* kaip sintaksinė jungtis neturi savarankiškos leksinės reikšmės ir todėl 2) sakinyje „vartojama tik kaip tam tikras laiko ir modalumo rodiklis, t. y. teikia vardažodžiu reiškiamam požymiui laiko ir nuosakos reikšmės“ (p. 479). Nėra reikalo tikėti šiais teiginiais, kol lieka neišsiaiškinta, nuo ko yra abstrahavęsi logikai. Protausime taip:

(1) *Buvo (didelis) karštis.*

Teiginys yra egzistencinis. Logikos požiūriu tokie teiginiai neturi predikato (jau Kantas sakė, kad *būti* nėra predikatas, nes nėra savybė). Dabar jie formalizuojami su egzistavimo kvantoriu $\exists$: $(\exists x)$, bet šis kvantorius iš tikrųjų žymi ne egzistavimą, o kiekį (yra bent vienas, t. y. aibė netuščia). Nagrinėjamajame sakinyje *buvo* turi egzistavimo, buvimo reikšmę, ir tai yra leksinė žodžio reikšmė (pavadinkime tokį *būti* egzistencialu, arba buviniu). Minties požiūriu egzistavimas yra svarbesnis už objektus ir jų požymius – jis yra objektų pamatas ta prasme, kad be buvimo neįmanomas joks empirinis objektas, o tik tokie objektai gali turėti požymius (dabar turi būti aišku, kuo galima pagrįsti teiginį *Niekas neturi požymių*). *Karštis* yra pilnos substantyvizacijos žodis – daiktavardis.

(2) *Buvo káršta.*

Šis sakinys taip pat turi buvinį, o *káršta* nuo *karštis* skiriasi kaip nepilnos substantyvizacijos žodis.

(3) – *karštà*

yra savybė, nepilna ir semantiškai, ir sintaksiškai (tai pažymėta brūkšniu). Semantiškai ji nepilna dėl to, kad nėra savarankiška (kaip *karštis*), o kieno nors savybė. Sintaksiškai ji nepilna dėl to, kad nėra savybės turėtojo.

(4) – *buvo karštà*

turi tokį patį egzistavimą rodantį buvinį, savybės *karštà* loginį pamatą. Konstrukcija *buvo karštà* dar niekuo nerodo, kad *buvo* turėtų kokį jungties požymį. Jungties funkciją ji įgyja tik sakinyje, pvz.:

(5) *Diena buvo karšta.*

Vadinasi, prie leksinės egzistavimo reikšmės prisidėjo sintaksinė jungties reikšmė, bet leksinė reikšmė dėl to nenublanko. Ji pati yra antrinė (čia prabėgomis pastebėtina, kad jungtis ne sujungia subjektą su predikatu, bet predikatą prijungia prie subjekto – tai rodo jau minėto predikacijos operatoriaus aptarimas). Kad *buvo* pačiu savo ženklu, o ne kokiais požymio rodikliais rodo egzistavimą, matyti iš sugretinimo:

(6) *Puodas atrodė karštas.*

(7) *Puodas buvo karštas.*

Pirmojo sakinio *atrodė* reikia gretinti ne su vardažodžiui „suteiktais“ požymiais, o tiesiogiai su *buvo*. Pirmasis (*atrodė*) rodo regimybę (dėl to gal ir gali būti laikomas modalumą turinčiu žodžiu), bet antrasis (*buvo*) rodo tikrą tikriausią egzistenciją (jau buvo sakyta, kad asertoriniai teiginiai neturi jokio modalumo). Šia analize buvo parodyta, kas liko natūralioje kalboje už logikų abstrakcijos ribų, ir to pakanka.

2003 04 20, per Velykas

Vladas Žulys

Tako g. 1–7

LT-4324 Akademija, Kauno raj., Lietuva

Gauta 2003 05 09